

– популяризація етичних засад політичної діяльності, пов'язаності політики та моралі (М. Драгоманов: “Чисте діло потребує чистих засобів”).

За ставленням до демократії і держави як соціальної інституції політична культура сучасних українців залишається в значній мірі авторитарною, етатистською та патерналістською.

Лібералізм як суспільно-політичний рух та ідеологія поширені і в сучасній Україні, на їх основі діють ряд політичних партій, зокрема, Ліберальна партія України (ЛПУ), Ліберально-демократична партія (ЛДП), Християнсько-ліберальна партія України (ХЛПУ), Ліберальна партія України (оновлена) (ЛПУ(о)) та інші, ліберальну ідеологію підтримували (принаймні декларативно) усі Президенти України та основні потужні політичні партії демократичної спрямованості, що однак не означало їх намагання щиро сповідувати ліберальні цінності, а тим паче втілювати їх у життя.

Список використаних джерел

1. Бентам И. Введение в основания нравственности и законодательства. – М. : РОССПЭН, 1998. – 415 с.
2. Берлин И. Философия свободы. Европа. – М. : Новое литер. обозр., 2001. – 448 с.
3. Валлерстайн И. После либерализма. – М. : Едиториал УРСС, 2003.
4. Гелбрейт Д. Новое индустриальное общество. – М. : Прогресс, 1969.
5. Либерализм Запада XVII-XX вв. – М., 1995.
6. Локк Джон. Сочинения. – М. : Мысль, 1988. – С. 137-405.
7. Проценко О., Лісовий В. Лібералізм, антологія. – К. : “Простір”, “Смолоסקип”, 2009.
8. П'єр Манан. Інтелектуальна історія лібералізму. – К. : Дух і літера, 2005. – 206 с.
9. Токвиль, А. де. Демократія в Америці. – М. : Прогресс, 1994. – 554 с.
10. Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки). – К. : Либідь, 2002. – С. 541.
11. Шмитт К. Духовно-історическе состояние современного парламентаризма // Шмитт К. Политическая теология. – М. : Канон-Пресс-Ц, 2000.
12. Zakaria F. The Rise of Illiberal Democracy // Foreign Affairs. – November. – 1997.
13. Zakaria F. Culture Is Destiny: A Conversation with Lee Kuan Yew // Foreign Affairs. – March-April. – 1994.

References

1. Bentam I. Vvedenie v osnovaniya nranstvennosti i zakonodatelstva. – М. : ROSSPEN, 1998. – 415 s.
2. Berlin I. Filosofiya svobody. Evropa. – М. : Novoe liter. obozr., 2001. – 448 s.
3. Vallerstayn I. Posle liberalizma. – М. : Editorial URSS, 2003.
4. Helbreyt D. Novoe industrialnoe obschestvo. – М. : Progress, 1969.
5. Liberalizm Zapada XVII-XX vv. – М., 1995.
6. Lokk Dzhon. Sochineniya. – М. : Mysl, 1988. – S. 137-405.
7. Protsenko O., Lisovyi V. Liberalizm, antolohiya. – К. : “Prostir”, “Smoloskyp”, 2009.
8. P'er Manan. Intelktualna istoriya liberalizmu. – К. : Duh i litera, 2005. – 206 s.
9. Tokvil, A. de. Demokratiya v Amerike. – М. : Progress, 1994. – 554 s.
10. Shlyahturn P.P. Politologiya (teoriya ta istoriya politychnoi nauky). – К. : Lybid, 2002. – S. 541.
11. Shmitt K. Duhovno-istoricheskoe sostoyanie sovremenogo parlamentarizma // Smitt K. Politicheskaya teologiya. – М. : Kanon-Press-C, 2000.
12. Zakaria F. The Rise of Illiberal Democracy // Foreign Affairs. – November. – 1997.
13. Zakaria F. Culture Is Destiny: A Conversation with Lee Kuan Yew // Foreign Affairs. – March-April. – 1994.

Hai-Nyzhnyk P. P., Doctor of Historical Sciences, Academician of the Ukrainian Academy of Sciences, Senior Researcher, National Research Institute of Ukrainian history (Ukraine, Kyiv), Hai-Nyzhnyk@ukr.net

Liberalism as philosophical, political and economic theory: essay of history of becoming and development

In the article, becoming and development of liberalism lights up as a philosophical, political and economic theory. In an essay specified on basic principles, flows and forms of liberalism, in particular and on the sources of political, economic, revolutionary, social and cultural liberalism and others like that.

Keywords: liberalism, freedom, theory of liberalism.

Гай-Нижник П. П., доктор исторических наук, академик Украинской академии наук, старший научный сотрудник, Национальный научно-исследовательский институт украиноведения (Украина, Киев), Hai-Nyzhnyk@ukr.net

Либерализм как философская, политическая и экономическая теория: очерк истории становления и развития

Раскрывается становление и развитие либерализма как философской, политической и экономической теории. В очерке указывается на основные принципы, течения и формы либерализма, в частности и на истоки политического, экономического, революционного, социального и культурного либерализма и т. д.

Ключевые слова: либерализм, свобода, теория либерализма.

* * *

УДК 94(477)“16/17”:393.9:-193.6

Попружна А. В.

аспірант кафедри історії та археології України, Інститут історії, етнології та правознавства ім. О. М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка (Україна, Чернігів), altarsen@mail.ru

Епітафія як атрибут поховальної культури КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII-XVIII ст.

Розглядаються епітафії, складені на честь представників козацької старшини другої половини XVII-XVIII ст. у контексті самотньої поховальної культури тієї доби. Досліджуються традиції та особливості складання, розміщення та збереження епітафій, визначається їхнє місце серед інших атрибутів поховальної культури.

Ключові слова: поховальна культура, козацька старшина, епітафії.

Традиція виголошувати надгробні промови збереглася ще з часів Давньої Греції. Термін “епітафія” з давньогрецької мови у буквальному перекладі означає – “над могилою” [22, с. 484]. З часом надгробні промови були замінені надгробними написами, нерідко у віршованій формі.

Епітафійні твори як літературний жанр були дуже популярними в епоху пізнього середньовіччя [4, с. 455]. В одному з європейських посібників з регламентації поховальних церемоній (“Жалобні оздоблення” – 1684 р.) епітафії визначаються як найкраща частина поховальних церемоній: “Надписи є найбільш суттєвою частиною погребальних торжеств, тому, що вони складають їх душу. Вони надають сюжету, змушують говорити фігури, емблеми, гасла” [18, с. 54].

Поважне місце вони займали й поміж атрибутів поховальної культури козацької старшини другої половини XVII-XVIII ст. – духівниць, надгробних портретів, поминань.

Ще на межі XIX-XX ст. пошуком і публікацією епітафій, присвячених представникам козацької старшини, займались О. Лазаревський [11], В. Модзалевський [15], О. Маркевич [13], С. Ніс [19], А. Стороженко [23], Д. Щербаківський [34], К. Широцький [35].

Не можна не погодитись зі словами В. Модзалевського про велике значення написів на могилах для історико-біографічних і генеалогічних робіт:

Збірник наукових праць “Гілея: науковий вісник”

“Такие сведения очень часто можно найти только на надгробных памятниках, которые, при вообще плохом надзоре за ними на наших кладбищах, быстро приходят в разрушение” [5, арк. 1].

Серед сучасних дослідників українських віршованих епітафій XVII-XVIII ст. слід згадати В.Шевчука [33; 34], В. Маслюка [14], В. Крекотня [8], О. Циганок [28; 29; 30], І. Думанську [4], Я. Федорука [4], І. Нетудихаткіна [17], О. Походящу [20]. Проте епітафійні твори як складова поховальної культури провідної соціальної спільноти українського суспільства другої половини XVII-XVIII ст. не розглядались.

На жаль, збереглося порівняно небагато епітафій, складених на честь представників козацької старшини. Втім, аналіз збережених текстів дозволяє виявити їх певні особливості.

Зазвичай епітафії склалися після смерті того чи іншого представника козацької старшини з метою увічнення його пам'яті. Зокрема, відомі епітафії удові Новгород-Сіверського сотника Є. Жоравко [3, с. 15], генеральному судді І. Домонтовичу [27, с. 76], генеральному обозному В. Дуніну-Борковському [10, с. 580], київському сотнику С. Тупталу [6, с. 194], чернігівському полковнику Я. Лизогубу [16], В. Кочубею та І. Іскрі [20].

Втім, траплялися випадки, коли “на порозі смерті” людина власноруч замовляла і цензувала зміст епітафії. Це засвідчує епітафія Євдокії Брежинській, померлої у 1779 р. Її виявив у капличці села Гурбинці Прилуцького повіту О. Маркевич. Він зауважив, що епітафія складалась ще за життя покійної та, ймовірно, була нею “прослухана и одобрена”, а можливо й продиктована [13, с. 393-396].

Епітафії зазвичай викарбовували на надгробних плитах або на металевих чи кам'яних дошках, які встановлювались поряд з похованнями. Також у XVII ст. існувала традиція розміщувати епітафійні написи на хоругвах та надгробних портретах. Деякі поетичні епітафії потрапляли на друкарський верстат, зокрема, “Вірші на жалосний погреб Петра Сагайдачного” Касіяна Саковича [25], латиномовна віршована епітафія Богдану Хмельницькому [14, с. 169], епітафіон Івану Брюховецькому Лазаря Барановича [12, с. 164-165; 32, с. 142].

Досить широко практикувалося також розміщення епітафій на хоругвах. Під час відспівування померлого полотняні або шовкові хоругви встановлювались біля труни, а згодом – біля місця поховання. Цей звичай, започаткований у середовищі середньовічних цехових ремісників, з часом був використаний у поховальних ритуалах шляхти і козацтва [26, с. 24-25]. Збереглися відомості про хоругву ніжинського полковника Івана Гуляницького (1677 р.) з епітафійним написом [24, с. 74; 7, с. 90].

Згодом з надгробних хоругв епітафії “перемістилися” до надгробних портретів. Надгробний портрет з епітафією став “своєрідним живописним пам'ятником, який встановлювали в церкві для наголошення на тому, що зображена людина похована саме тут” [35, с. 10]. Так, епітафія В. Кочубею була розміщена на його портреті разом із символічним зображенням життя і смерті [20, с. 39].

Прикрашений віршованою епітафією був і надгробний портрет бунчукового товариша Григорія Стороженка з колекції В. В. Гарновського:

*Луна в ноци светит, волк туне блудит зряц,
Креста Христова верным свет есть в ноци и во дни светяц;
Григорій Стороженко, муж сей знаменитый,
Имел те в гербе своем знаки родовиты:
Безвредно убо ему за сими светилы
Шествовать в небеснаго отчества пределы [23, с. 578].*

Над похованням “к Богу зешлой Євдокії Лукиянові Сотниці Новгородской в новосозданной сей церкви Троицы Святой первоположенной року 1697” також було встановлено її портрет [34, с. 201] з епітафією:

*Скоро в руке третье лето ся зачало
Тогда троици жилище в семся храмѣ Стало
Шесть сот девять десять шести рок мы узнали
Когда титул троически сему храму дали
Верне то Евдокия знать Троици Святой служила
Же ся в храме Троическом жити сподобила
Зде тело положивши неkontинити треба
Же и душа при веры оглядает неба
Тешит же ны апостол же их свои чада
Чад ради умертвися да воскресит в небе
Снисходят страстей ради от вечного ада
О ней бы знатися чительнику треба
Дабы Троица Святая всех спасати
Сподобила Евдокию себе оглядати [3, с. 14].*

Про життя та службу генерального судді Івана Домонтовича можна було дізнатись з встановленого у 1683 р. “над гробом” портрету, який згодом, на жаль, був втрачений. На ньому Іван Домонтович був “ізображен стоячим у стола, на котором находится распятие, в левой руке – четки, а в правой – “лиска” (знак судейського чина) ... под портретом – миниатюрное изображение монастыря (должно быть, Крупецкого), по обеим сторонам которого сделана надпись:

*Хто на той образ поглянет
А щом за ч (человек) бывал ведати желяет, -
Ведай, иж верный сын отчизны бием,
Оной з молодых лет верне служилем.*

*Иоанн имя мне от Бога данно,
Домонтовичем проименовано.*

*Суд енеральный на мне залежал,
Которий уряд до смерти додержал.*

*В мени своим коштом церковъ змуровалем
А потом Богу в руци духа далем.*

*Туж в темном гробе телом починаю,
Молитвы единыя от тебе жадаю [27, с. 76].*

Часом епітафії розміщувались на своєрідних меморіальних дошках. Прикладом може слугувати біломармурова закладна дошка на будівлі “усипальні Лизогуба” в Єлеському монастирі. Вона засвідчує, що:

*Здесь Иаков Лизогуб воин русский,
славный полковник Черниговский,
храбрый, бодрый, дланьми благоразумный,
сего града градитель,
Азова многих мест крепкий победитель.*

*В тысяча шестьсот осьмый год на
Деять десятый августа в девятый
День внесенный под сводами храма,
Же сего над ним премудрийший
Владыка Евфим отчих щедрого чи
Тей и святой подражателъ егда
Зде молитесь кончит славы*

*Христа души Іакова упокой со
Святыми [17].*

Епітафія генеральному обозному В. Дуніну-Борковському була вигравірувана на мідній посрібленій пластині над похованням поряд з портретом:

*Блаженія памяти благородного его милости
Пана Васілія Борковського Дунина, Его Царского
Пресветлого Величества Войск Запорожских обозного
Енерального Року господня 1717 місяця генваря 9 написаний
В год господен тысячний и седмсотной вторій
От временной сей жизни в небесній двори
Марта дня четвертого духом преселися,
А zde в храме Оуспенском телом положіся
Пан Васілій Борковскій от Дунинов дому,
Лет шестьдесят два пожив не себе самому,
Но Богу, царем и всей Россійской отчизни,
Верній был сын и слуга в весь век своей жизни,
Годов пятнадесять полк Черниговскій правил,
Посем Бога генеральным обозным прославі,
Лет шестьнадесять славно пребыл на той чести,
Всегда царем и вождам служаще без лести,
Первій бе по гетману праведно славимый,
Всем бо бжше любезен делами своїми ...*

Далі автор епітафії перерахував церкви й обителі, реставровані й відбудовані на кошти генерального обозного. Зрештою автор закликав молитися за померлого:

*Много добра духовным и мірским творяше,
Всех любя и сам от всех zelo любим бжше.
Бог благослови его в наследіи рода,
Да не остане древо добрее без плода,
Двох сынов в старости даде и остави,
Да будут наследницы родителской славы,
Сам от временной к вечной жизни преложися
И на сем святом месте телом положіся.*

*Проводи его семо Іоанн реченній,
Пастыр Черниговскій и весь чин освященній,
Погребен в храме, в нем же Пречистая Дева
Славится оуспеніем и по смерти жива.*

*И Васілій Борковскій да живет во веки
С Богородицею и со ангелскими лики,
Молить о усердно мимо гроб его ходящих,
Глас от гроба возносить спастися хотящих,
Молитесь, людіе, о мне Христу Богу,
Да получу от него милость в небе многу
Аминь, аминь, аминь [1, с. 92; 15, с. 140].*

А. Адруг схиляється до думки, що текст епітафії написаний одразу після смерті В. А. Дуніна-Борковського в 1702 р., а вигравіруваний на металевій пластині в силу різних причин дещо пізніше. За деякими відомостями, дошка з надгробком зберігалась до 1941 р. в Чернігівському історичному музеї. Мистецтвознавець справедливо зазначив, що живописний портрет і надгробок варто розглядати як єдиний твір, характерний для доби бароко, адже, надгробні портрети вимагали коментування за допомогою епітафій [1, с. 104].

Спільною рисою усіх епітафій було те, що вони нагадували своєрідні “послужні списки”, в яких розповідалось про життя та здобутки померлого. Такими були епітафія генеральному обозному Василю Борковському [10, с. 580], возному Роїщенської сотні Андрію Чечелю [19, с. 66], бунчукому товаришу Миколі Івановичу Тризні [11, с. 180]. Адже “головним завданням епітафії бароко було підведення підсумків людського життя, з якого виокремлювались моральні напуття для живих” [2, с. 230]. Так створювались епітафії як найбільш знатним

представниками козацької еліти, так і представникам більш нижчих соціальних рангів.

Здебільшого автори епітафій на честь представників козацької старшини залишались невідомими. В. Шевчук припустив, що епітафії писали на замовлення “мандрівні дяки” і “школярі” [32, с. 581]. Втім, відомо, що авторство епітафії на надгробному портреті Івана Домонтовича належало Дмитру Тупталу, на той час ігумену Батуринського Крупицького монастиря. Так само йому приписують епітафію Євдокії Жоравко. Епітафія В. Дуніну-Борковському була складена чернігівським архієпископом Іоанном Максимовичем. Віршований “Епітафійон Ея Імператорского Величества Войска Запорожського Полковнику Его Высокородію Василю Кочубею” належав протоієрею Миколаївської церкви м. Полтави (ктитором якої був В. Кочубей) Павлу Волховському [20, с. 40]. Епітафійон прилуцькому полковнику Григорію Гнатовичу Галагану від 1778 р. був підписаний: “Сочинял Петр Тарнавский, января 17 дня 1778 году” [9, с. 452-463].

Отже, епітафії являли собою невід’ємний атрибут поховальної культури козацької старшини другої половини XVII-XVIII ст. Здебільшого вони склалися на замовлення або з власної ініціативи духовними особами після смерті того, кому присвячувались. Проте інколи представники козацької еліти заздальгідь замовляли епітафії, піклуючись про увічнення пам’яті про себе. Розміщувались епітафії на надгробних хоругвах та портретах, надгробних кам’яних плитах або металевих дошках, які кріпилися біля місця поховання. Віршовані епітафії на честь того чи іншого представника козацької старшини зберігались у родинних архівах.

Епітафії козацької старшини є складовими поховальної культури та цінним джерелом, за допомогою якого можна відтворити не тільки цінності, амбіції, пріоритети, але й окремі аспекти реального життя соціальної еліти українського суспільства другої половини XVII-XVIII ст.

Список використаних джерел

1. Адруг А. Живопис Чернігова другої половини XVII – початку XVIII століть. – Чернігів: Чернігівський ЦНП, 2013. – 182 с.
2. Акимов П. А. Русское надгробие XVIII – первой половины XIX века: идея жизни и смерти в пластическом воплощении и эпитафия / П. А. Акимов // Вестник Московского Государственного Университета культуры и искусств. – 2007. – № 6. – С. 230-233.
3. Добровольский П. М. Описание исторического музея Черниговской губернской ученой архивной комиссии. – Чернигов. – 1905. – Ч. 2. – 51 с.
4. Думанська І., Федорук Я. Латинська епітафія XVII століття / І. Думанська, Я. Федорук // Записки Наукового товариства Шевченка. – Т. 231 (СХХХІ). Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – Львів, 1996. – С. 455-472.
5. Інститут рукопису НБУ ім. В. І. Вернадського. – Ф. 1. – Спр. 12062.
6. К портрету Саввы Григорьевича Туптало // Киевская старина. – 1882. – № 7. – С. 194-198.
7. Косів Р. Українські хоругви XVII-XVIII ст. / Р. Косів. – Київ: Оранта, 2009. – 372 с.
8. Крекотень В. І. Література другої половини XVII-XVIII ст. / В. І. Крекотень, В. Л. Микитась, О. В. Мишанич // Історія української літератури. – К., 1987. – Т. 1. – 631 с.
9. Лазаревский А. Галагановский фамильный архив / А. Лазаревский // Киевская старина. – 1883. – № 11. – С. 452-463.
10. Лазаревский А. Генеральный обозный Василий Борковский / А. Лазаревский // Киевская старина. – 1894. – № 3. – С. 580.

11. Лазаревский А. Образчик старинной малорусской эпитафии / А. Лазаревский // Киевская старина. – 1885. – № 5. – С. 180-181.
12. Летопись событий в Юго-Западной России в XVII веке. Составил Самоил Величко, бывший канцелярист канцелярии Войска Запорожского, 1720. – К., 1851. – Т. 2. – С. 164-165.
13. Маркевич А. Образчик малорусских эпитафий XVIII в. / А. Маркевич // Киевская старина. – 1883. – № 6. – С. 393-396.
14. Маслюк В. П. Латиномовні поетики і риторики першої половини XVII – першої половини XVIII ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні / В. П. Маслюк. – К.: Наукова думка, 1983. – 234 с.
15. Модзалевский В. Л. Очерки искусств Старой Украины. Чернигов / Модзалевский В. Л., Савицкий П. Н. / [підготовка до друку і передмова О. Б. Коваленка] // Чернігівська старовина: зб. наук. праць, присвяч. 1300-річчю Чернігова. – Чернігів: Сіверянська думка, 1992. – С. 140-141.
16. Некрополи України / Упор.: Дивний І. В., Пархоменко М. Т., Титова О. Л., Українське товариство пам'яток історії та культури. – К., 1999. – 287 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrainica.org.ua/ukr/content/2721>
17. Нетудихаткін І. Шанування церковних благодійників у православних храмах Києва та Лівобережної України XVIII-XIX ст.: нормативно-правовий аспект / І. Нетудихаткін // Гілея: науковий вісник. – К., 2010. – Вип. 36. – С. 5-9.
18. Николаев С. И. Проблемы изучения малых стихотворных жанров (эпитафия) / С. И. Николаев. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: lib.pushkinskijdom.ru
19. Нос С. Эпитафий возного Андрея Чечеля. 1765 / С. Нос // Киевская старина. – 1899. – № 11. – С. 66-70.
20. Походзяча О. До історії створення епітафії на честь В. Кочубея та І. Іскри / О. Походзяча // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Збірник наукових праць. – Київ; Нікополь, 2013. – Вип. 22. – Ч. II. – 270 с.
21. Ситий Ю. М., Овчаров М. В. Науковий звіт про археологічні роботи 2000 р. на території заповідника "Гетьманська столиця" смт Батурин, Бахмацького р-ну, Чернігівської області // Інститут археології НАН України, № 2000/121.
22. Словник української мови: в 11 томах. – К., 1971. – Т. 2.
23. Storozhenko A. Starinnye malorossijskie portrety / A. Storozhenko // Киевская старина. – 1882. – № 9. – С. 577-579.
24. Тананаева Л. И. Надгробный портрет в Речи Посполитой (XVI-XVII века) / Л. И. Тананаева // Категории жизни и смерти в славянской культуре. – М.: Институт славяноведения РАН, 2008. – 368 с.
25. Українська поезія: середина XVII ст. / уряд. В. І. Крекотень, М. М. Суліма. – К.: Наукова думка, 1992. – 680 с.
26. Український портрет XVI-XVIII століть: Каталог-альбом / уклад. Г. Белікова, Членова Л. – Київ: Артания Нова, Хмельницький: Галерея, 2006. – 351 с.
27. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Кн.3: Мужские монастыри. – Чернигов: Губернская типография, 1873. – 392 с.
28. Циганок О. М. Повсякдення у жартівливих та сатиричних епітафіях з українських поетик та риторик XVII-XVIII ст. / О. Циганок. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: mzhnarodna-shkola-ukranstiki-nan-ukrani-m-kiv-povsjakdennja-uzhartvlivix-ta-satirichnix-e_917841_1.doc
29. Циганок О. Особливості та шляхи рецепції леоніських віршів-епітафій в українських поетиках та риториках XVII-XVIII ст. / О. Циганок // Сіверянський літопис. – 2011. – № 4. – С. 27-31.
30. Циганок О. Теорія епітафій в українських поетиках XVII – першої половини XVIII ст. / О. Циганок. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.medievist.org.ua/2014/02/xvii-xviii.html>
31. Чижевський Д. Українське літературне бароко. – К.: Обереги, 2003. – 576 с.
32. Шевчук В. Муза роксоланська. Українська література XVI-XVIII ст. / В. Шевчук. – К.: Либідь, 2005. – 400 с.
33. Шевчук В. Співці музи роксоланської у Чернігові / В. Шевчук // Чернігівські Афіни / уряд. А. Макаров. – К.: Містечтво, 2002. – С. 44-56.
34. Щербаківський Д., Ернст Ф. Український портрет. Виставка українського портрету XVII-XX ст. / Д. Щербаківський, Ф. Ернст. – К., 1925. – 64 с.
35. Широцький К. Дещо про давні портрети / К. Широцький // Сяйво. – 1914. – Ч. 7-9. – С. 198-202.

References

1. Adruh A. Zhyvopys Chernihova druhoi polovyny XVII – pochatku XVIII stolit. – Chernihiv: Chernihivskiy TsNP, 2013. – 182 s.
2. Akimov P.A. Russkoe nadgrobie XVIII – pervoj poloviny XIX veka: ideja zhizni i smerti v plasticheskom voploshhenii i jepitafii / P.A. Akimov // Vestnik Moskovskogo Gosudarstvennogo Universiteta kul'tury i iskusstv. – 2007. – № 6. – S. 230-233.
3. Dobrovol'skij P.M. Opisanie istoricheskogo muzeja Chernigovskoj gubernskoj uchenoj arhivnoj komissii. – Chernigov. – 1905. – Ch.2. – 51 s.
4. Dumanska I., Fedoruk Ya. Latynska epitaflia XVII stolittia / I.Dumanska, Ya.Fedoruk // Zapysky Naukovoho tovarystva Shevchenka. – T. 231 (SSKhKhKh). Pratsi Komisii spetsialnykh (dopomizhnykh) istorychnykh dystyplin. – Lviv, 1996. – S. 455-472.
5. Instytut rukopysu NBU im. V.I. Vernadskoho. – F.1. – Spr.12062.
6. K portretu Savvy Grigor'evicha Tuptalo // Kievskaja starina. – 1882. – № 7. – S. 194-198.
7. Kosiv R. Ukrainski khoruhvy XVII-XVIII st. / R.Kosiv. – Kyiv: Oranta, 2009. – 372 s.
8. Krekoten V.I. Literatura druhoi polovyny XVII-XVIII st. / V.I. Krekoten, V.L. Mykytas, O.V. Myshanych // Istoriiia ukrainsoi literatury. – K., 1987. – T. 1. – 631 s.
9. Lazarevskij A. Galaganovskij famil'nyj arhiv / A.Lazarevskij // Kievskaja starina. – 1883. – № 11. – S. 452-463.
10. Lazarevskij A. General'nyj oboznyi Vasilij Borkovskij / A.Lazarevskij // Kievskaja starina. – 1894. – № 3. – S. 580.
11. Lazarevskij A. Obrazchik starinnoj malorusskoj jepitafii / A.Lazarevskij // Kievskaja starina. – 1885. – № 5. – S. 180-181.
12. Letopis' sobytij v Jugo-Zapadnoj Rossii v XVII veke. Sostavil Samoil Velichko, byvsij kanceljarist kanceljarii Vojska Zaporozhskogo, 1720. – K., 1851. – T. 2. – S. 164-165.
13. Markevich A. Obrazchik malorusskich jepitafij XVIII v. / A.Markevich // Kievskaja starina. – 1883. – № 6. – S. 393-396.
14. Masliuk V.P. Latynomovni poetyky i rytoryky pershoi polovyny XVII – pershoi polovyny XVIII st. ta yikh rol u rozvytku teorii literatury na Ukraini / V.P. Masliuk. – K.: Naukova dumka, 1983. – 234 s.
15. Modzalevskij V.L. Oчерки искусств Старой Украины. Chernigov / Modzalevskij V.L., Savickij P.N. / [pidhotovka do druku i peredmova O.B. Kovalenka] // Chernihivska starovyna: zb. nauk. prats, prysviach. 1300-richchju Chernihova. – Chernihiv: Siverianska dumka, 1992. – S. 140-141.
16. Nekropoli Ukrainy / Upor.: Dyvnyi I.V., Parkhomenko M.T., Tytova O.L., Ukrainske tovarystvo pamiatok istorii ta kultury. – K., 1999. – 287 s. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrainica.org.ua/ukr/content/2721>
17. Netudykhatkin I. Shanuvannia tserkovnykh blahodiinykiv u pravoslavnykh khramakh Kyieva ta Livoberezhnoi Ukrainy XVIII-XIX st.: normatyvno-pravovy aspekt / I.Netudykhatkin // Hileia: naukovyi visnyk. – K., 2010. – Vyp.36. – S. 5-9.
18. Nikolaev S.I. Problemy izuchenija malych stihotvornyh zhanrov (jepitafija) / S.I. Nikolaev. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: lib.pushkinskijdom.ru
19. Nos S. Jepitafion vozного Andreja Chechelja. 1765 / S.Nos // Kievskaja starina. – 1899. – № 11. – S. 66-70.
20. Pokhodiashcha O. Do istorii stvorennia epitafii na chest V.Kochubeia ta I.Iskry / O.Pokhodiashcha // Novi doslidzhennia pamiatok kozatskoj doby v Ukraini. Zbirnyk naukovykh prats. – Kyiv; Nikopol, 2013. – Vyp.22. – Ch.II. – 270 s.
21. Sytyi Yu.M., Ovcharov M.V. Naukovyi zvit pro arkeoholichni roboty 2000 r. na terytorii zapovidnyka "Hetmanska stolytsia" smt Baturyn, Bakhmatskoho r-nu, Chernihivskoi oblasti // Instytut arkeoholii NAN Ukrainy, № 2000/121.
22. Slovyk ukrainsoi movy: v 11 tomakh. – K., 1971. – T. 2.
23. Storozhenko A. Starinnye malorossijskie portrety / A.Storozhenko // Kievskaja starina. – 1882. – № 9. – S. 577-579.
24. Tananaeva L.I. Nadgrobnyj portret v Rechi Pospolitoj (XVI-XVII veka) / L.I. Tananaeva // Kategorii zhizni i smerti v slavjanskoj kul'ture. – M.: Institut slavjanovedenija RAN, 2008. – 368 s.
25. Ukrainka poezii: seredyna XVII st. / Uporiad. V.I. Krekoten, M.M. Sulyma. – K.: Naukova dumka, 1992. – 680 s.
26. Ukrainskiy portret XVI-XVIII stolit: Katalog-albom / Uklad. H.Bielikova, Chlenova L. – Kyiv: Artaniia Nova, Khmelnytskyi: Halereia, 2006. – 351 s.
27. Istoriko-statisticheskoe opisanie Chernigovskoj eparhii. – Kn.3: Muzheskie monastyri. – Chernigov: Gubernskaja tipografija,

1873. – 392 s.

28. Tsyhanok O. M. Povsiakdenia u zhartivlyvykh ta satyrychnykh epitafiakh z ukrainskykh poetyk ta rytoryk XVII-XVIII st. / O. Tsyhanok. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: mzhnarodna-shkola-ukranstiki-nan-ukranim-kiv-povsjakdenja-u-zhartivlivix-ta-satirichnix-e_917841_1.doc

29. Tsyhanok O. Osoblyvosti ta shliakhy retseptii leoninskykh virshiv-epitafii v ukrainskykh poetykakh XVII-XVIII st. / O. Tsyhanok // Siverianskyi litopys. – 2011. – № 4. – S. 27-31.

30. Tsyhanok O. Teoriia epitafii v ukrainskykh poetykakh XVII – pershoi polovyny XVIII st. / O. Tsyhanok. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.medievist.org.ua/2014/02/xvii-xviii.html>

31. Chyzhevskiy D. Ukrainske literaturne baroko. – K. : Oberehy, 2003. – 576 s.

32. Shevchuk V. Muza roksolanska. Ukrainska literatura XVI-XVIII st. / V. Shevchuk. – K. : Lybid, 2005. – 400 s.

33. Shevchuk V. Spivtsi muzy roksolanskoj u Chernihovi / V. Shevchuk // Chernihivski Afiny / uporiad. A. Makarov. – K. : Mystetstvo, 2002. – S. 44-56.

34. Shcherbakivskiy D., Ernst F. Ukrainskyi portret. Vystavka ukrainskoho portretu XVII-XX st. / D. Shcherbakivskiy, F. Ernst. – K., 1925. – 64 s.

35. Shyrotskiy K. Deshcho pro davni portrety / K. Shyrotskiy // Siaivo. – 1914. – Ch. 7-9. – S. 198-202.

Popruzhnaya A. V., a graduate student of the Department of History and Archaeology of Ukraine, Institute of History, Ethnology and jurisprudence them A.N. Lazarevsky Chernigov National Pedagogical University T. G. Shevchenko (Ukraine, Chernihiv), altarsen@mail.ru

Epitaphs as an attribute of the funeral culture of Cossack officers of the second half of XVII-XVIII centuries

The article deals with the epitaphs, composed in honor of the representatives of the Cossack officers of the second half of XVII-XVIII centuries in the context of the original burial culture of that era. We study the traditions and peculiarities of assembly, distribution and conservation of epitaphs, determined by their place among other attributes of burial culture.

Keywords: funeral culture, Cossack, epitaphs.

Попружня А. В., аспірант кафедри історії та археології України, Інститут історії, етнології та правознавства ім. А. Н. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка (Україна, Чернігів), altarsen@mail.ru

Эпитафии как атрибут похоронной культуры казацкой старшины второй половины XVII-XVIII вв.

Рассматриваются эпитафии, составленные в честь представителей казацкой старшины второй половины XVII-XVIII вв. в контексте существующей самобытной погребальной культуры. Исследуются традиции и особенности составления, размещения и сохранения эпитафий, определяется место, которое они занимали среди других атрибутов погребальной культуры.

Ключевые слова: похоронная культура, казацкая старшина, эпитафии.

* * *

УДК 930(477)“18”

Трубчанінов С. В.

кандидат історичних наук, докторант кафедри історії України, Кам'янець-Подільський національний університет ім. Івана Огієнка (Україна, Кам'янець-Подільський), trubtschaninov@gmail.com

ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ВИКЛАДАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ У ВИЩІЙ ШКОЛІ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ У ХІХ СТ.

Аналізується розвиток історико-географічних досліджень та викладання історичної географії у вищій школі Наддніпрянської України у ХІХ ст. Метою статті є визначення ролі відомих учених у становленні історичної географії як науки та навчальної дисципліни.

З'ясовано, що першим з університетських професорів Наддніпряниці питання історичної географії ґрунтовно досліджував Михайло Максимович (1804-1873). Саме його назвуть зачинателем історичної географії як науки.

Науковець з Одеси Філіп Бруун (1804-1880) є автором багатьох праць з історичної географії Північного Причорномор'я. У Новоросійському (Одеському) університеті Ф. Бруун запровадив курс історичної географії.

Особливе місце у розвитку історичної географії у вищій школі Наддніпрянської України у ХІХ ст. належить Володимирі Антоновичу (1834-

1908). Його курс лекцій “Історико-топографічний нарис Південної Русі” став першою узагальнюючою працею з історичної географії України.

Ключові слова: історична географія, вища школа, курси лекцій, Наддніпрянська Україна.

Історична географія сьогодні є однією з найважливіших допоміжних історичних дисциплін. Її становлення як окремої науки та навчальної дисципліни почалося у ХІХ ст. Першим витоки історичної географії в Україні 1873 року коротко проаналізував В. Б. Антонович у своєму виступі на засіданні Південно-Західного відділення Російського географічного товариства, яке було присвячене пам'яті М. Максимовича [1]. У свою чергу вклад самого В. Б. Антоновича у розвиток історичної географії в Україні проаналізований у статті О. І. Кіяна [2]. Предметом ґрунтовної розвідки С. В. Трубчанінова стала діяльність на ниві історичної географії ученого з Одеси Ф. Брууна [3].

Метою даної статті є визначення ролі відомих учених у становленні історичної географії як науки та навчальної дисципліни у вищій школі Наддніпрянської України у ХІХ ст.

Як відомо, протягом тривалого часу в російських імператорських університетах викладання історії та географії було тісно пов'язане. До 1835 року воно навіть здійснювалося одними й тими ж викладачами. Про спеціалізацію університетської історичної освіти можна говорити лише з 50-х-70-х років ХІХ ст. [4].

1834 року до Києва на посаду ректора нововідкритого університету Св. Володимира прибув учений-енциклопедист Михайло Олександрович Максимович (1804-1873). М. Максимович був талановитим ученим як у галузях природознавства (був професором ботаніки), так і у філології та історії, майстром “академічного красномовства” [5, с. 72]. Завдячуючи йому пошвавилось громадсько-наукове життя міста. Зокрема, уже наступного року було створено Тимчасовий комітет по розшуку старожитностей Києва при Київському учбовому окрузі. При Київському університеті було засновано музеї старожитностей. 1843 року було утворено Тимчасову комісію для розгляду давніх актів при Київському військовому, Подільському та Волинському генерал-губернаторові (вона більш відома під назвою Археографічної комісії. – С. Т.). Після відставки за станом здоров'я в 1845 р., М. О. Максимович не полишав наукової діяльності [6]. Зокрема, він вважається ініціатором заснування Історичного товариства Нестора-Літописця наприкінці 1872 року (хоча він і не дожив до першого засідання товариства, яке відбулося 10 листопада 1873 р. – С. Т.) [7, с. 28].

У своєму виступі на засіданні Південно-Західного відділення Імператорського Російського географічного товариства, присвяченого пам'яті М. Максимовича, серед інших виступив В. Б. Антонович. Він, зокрема, сказав: “Не маючи можливості в цей момент дати якомога докладний звіт про багатосторонню діяльність М. О. Максимовича, я обмежуся вказівками тільки на деякі найважливіші факти, що стосуються діяльності М. О. Максимовича з археології та історичної географії. Загальна кількість всіх наукових творів Максимовича на протязі 55 річної діяльності, сягає за 300. Як в етнографії, так і в історичній географії він є у нас зачинателем багатьох галузей науки. Він, можна сказати,